

Esterházy János, a Felvidék mártír politikusa

I. rész

„Csak az a nemzet érdemes jobb sorsra és örök életre, amely meg tudja becsülni nagyjait, és amelynek mindig szeme előtt lebeg azok példát adó munkássága!”

Esterházy János: *Magyar keresztfák között* (Új Hírek, 1939. november 1., 1. p.)

Gyermek- és ifjúkora¹

Esterházy János 1901. március 14-én látta meg a napvilágot a mai Szlovákia területéhez tartozó Nyitraújlakon (*Velké Zálužie*). Apja, a család galántai ágához tartozó Esterházy János Mihály (1864–1905) katonatisztként szolgálta a Monarchiát, s ezredével Krakkóban állomásozva ismerte meg későbbi feleségét, Tarnowska Erzsébet grófnőt (1875–1956), akivel 1897-ben jegyezték el egymást. Az ifjú pár megismerkedése után három évvel tartotta meg az esküvőt, 1898. január 8-án Krakkóban. Az esküvő után az új család az Esterházyak nyitraújlaki birtokán kezdte meg házasságát, ahol az édesapa, immár civilben, a családjának és a Monarchia nemzeti-ségi viszonyai tanulmányozásának kívánta szentelni életét.

Sajnos, mindebben megakadályozta őt az alig hétévnyi házasság után bekövetkező váratlan halála. Az édesapa a következő szavakkal búcsúzott alig négyéves fiától, a kis Jánostól: „Légy mindig jó magyar!” Özvegyen maradt felesége, Tarnowska Erzsébet grófnő lengyel léte-re is igyekezett megtartani férje testamentumát. Bár megtehetette volna, nem költözött vissza szülei lengyelországi birtokára, hanem Újlakon maradván egyedül nevelte három gyermekét: Lujzát (1899–1966), Jánost és Máriát (1904–1975), s mindent megtett, hogy boldog és felhőtlen gyermekként biztosítson nekik. Nevelésében elsőd-

leges szempont volt a katolikus hit gyakorlása, az ősök tisztelete, a nemzetéhez való hűség és a keresztény emberség megtartása.² Mindebből nem hiányzott a lengyel nyelv és kultúra szeretetére való nevelés sem, amelyhez a nyitraújlaki vegyes lakosságú szülőhelyén természetes módon társult a magyarokkal együtt élő szlovákok megbecsülése.

Az első világháború idején Tarnowska grófnő – a nyitrai Vöröskereszt Egyesület elnökeként – a környék valóságos jótévedőjévé vált, szíven viselte az egyszerű emberek sorsát. Az újlaki Esterházy-kastély kovácsoltvas nagykapuja állandóan nyitva állt, a rászorulóknak rendszeresen osztottak ételmet, s bárki betérhetett segítségért. Nem elmagyarosítani, hanem segíteni akarták a falu szlovák lakosságát. Karácsonykor mindig megajándékozták a helység lakóit, ha valakinek leégett a háza, ingyen kapott fát a kastély birtokából, hogy újat építhessen.³ A növekvő Esterházy gyermekek, akik együtt játszottak a falu többi gyermekével, édesanyjuktól korán elsajátíthatták a felebaráti szeretet szép példájának gyakorlását.⁴ Esterházy János magániskolái sikeres elvégzése után, 1916-tól 1920-ig Budapesten tanult közgazdaságot, majd visszatért gazdálkodni újlaki birtokára.⁵

Az első világháborút lezáró békekötés következtében a történelmi Magyarország északi részét – több mint egymillió magyarral és az Esterházy család újlaki birtokával együtt – az újonnan

¹ Az életrajz legfontosabb állomásainak leírását lásd: Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Méry Ratio, Somorja, 2010

² Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*. Püski, Budapest, 1991, 26.

³ Bédi, Daniel: *Dejiny obce Velké Zálužie. Monografia*. Obecny úrad, Veľké Zálužie [Nyitraújlak], 1993, 89.

⁴ S. Forgon Szilvia: „Őszintén szerette ezt a népet”. *Vasárnap*, 1993. 04. 13. 4.

⁵ Bővebben erről lásd: *Esterházy János kihallgatási jegyzőkönyve*. (Másolat). Teleki László Alapítvány Dokumentációs Tár (TLA Dok.), 1078/1990, 1.

megalakult Csehszlovákiához csatolták. Esterházy János Nyitraújlakon élte át a cseh légiós egységek bevonulását. A család birtokait államosították, ám a földreformmal életbe lépő, ún. *retroaktív* (viszszamenőleges) adóztatási törvény miatt az Esterházyknak is az eredeti birtoknagyság után kellett adózniuk. Sok más arisztokrata birtokos családdal együtt az Esterházy család is nehéz anyagi helyzetbe került a súlyos adóterhek miatt. Esterházy János azért, hogy megmentse újlaki birtokát, a Magyarországra való átköltözés helyett eladta ottani birtokai egy részét, s ebből fedezni tudta a családra kirótt adótartozásokat. Ezt követően lebontatta a régi zsellérházakat, és új házsort építtetett a birtokon dolgozó földmunkások számára.

1920. március 23-án Pozsonyban tartotta első kongresszusát a Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök által alapított Országos Keresztényszocialista Párt (OKSZP). A párt így indulni tudott a csehszlovák kormány által 1920 áprilisában kiírt általános parlamenti választásokon, s a szükséges szavazatokat összegyűjtve bekerült a prágai nemzetgyűlésbe. A fiatal Esterházy János, aki a pozsonyi és prágai pénzügyi hatóságokkal való ügyintézés során került kapcsolatba a magyar kisebbség szerveződő politikai pártjainak vezetőivel, kezdettől fogva figyelemmel kísérte a nagyrészt katolikus magyarokat, szlovákokat és németeket tömörítő pártnak a tevékenységét.⁶ Pályázatok kiírásával, pénztámogatásokkal és kiváló szónoki képességével hívta fel magára a figyelmet.⁷ Már fiatalon kitűnt minden embert egyenrangúként elfogadó közvetlen modorával és szociális érzékenységével. Soha nem engedte, hogy grófnak szólítsák. Az árvíz sújtotta Kárpátalja, majd a szegény sorsú családok számára szervezett segélygyűjtő akciókat. Támogatta a nehéz sorsú gyermekek továbbtanulását.

⁶ Szent-Ivány Gábor: *Gróf Esterházy János*. (Kézirat). TLA. Dok. 1071/1990, 78.

⁷ Példaként lásd: Nagyarányú népgyűlésen tüntetett Tardoskedd népe az országos keresztényszocialista párt autonómista programja mellett. Jabloniczky, Esterházy, Alapy, Turchányi és Aixinger voltak a népgyűlés szónokai. *Prágai Magyar Hírlap*, 1931. 07. 15. 4.

⁸ Esterházy L. i. m. 1991, 53.

⁹ *Esterházy János levele Hegedűs Gyula szerkesztőnek*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZKK), Fond 279/34.

¹⁰ Tizenöt napig államfogságra ítélte a kassai bíróság Esterházy Jánost a szeptemberi népgyűlésen mondott beszéde miatt. *Prágai Magyar Hírlap*, 1934. 06. 21. 5.

¹¹ Egyhangúlag Esterházy Jánost választották meg az országos keresztényszocialista párt elnökévé. Az országos pártvezetőség ótátrafüredi ülése Szüllő Géza indítványára Franciscy Lajost a párt tiszteletbeli elnökévé választotta. *Prágai Magyar Hírlap*, 1932. 12. 15. 3.

¹² „A meg nem alkuvó ellenzéki politika az egyetlen reménység, mely Szlovénia sorsának jobbrafordulását biztosíthatja”. *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. 06. 29. 3.

Esterházy János 1924. október 25-én vette feleségül Serényi Livia grófnőt, akivel egy budapesti bálban ismerkedett meg. Házasságkötésük napján egy „Ferenc” névre keresztelt harangot adományoztak a falu templomának, ez mind a mai napig szól. Házasságukból két gyermek született: János és Alice.

Politikai tevékenységét a csehszlovák hatóság kezdettől fogva gyanakodva figyelte. Már tizenhét éves korában születésnapját betöltve a vádlottak padjára ültették egy hamis besúgói jelentés miatt.⁸ 1929. január 19-én a nyitraújlaki Esterházy-kastélyban házkutatást tartottak, s onnét „néhány írást” a pozsonyi rendőr-igazgatóságra szállítottak.⁹ Később úgynevezett államellenes izgatás vádjával két alkalommal is börtönbüntetésre ítélték, pedig csak az elszegényedés tagadhatatlan tényére hívta fel a figyelmet nyilvános beszédeiben.¹⁰

Vezető politikai szerepben

Szónoki képességeinek és nyelvtudásának köszönhetően 1931-ben a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga elnökévé választották. Országjáró körútjain, az OKSZP nagygyűlésein többször kifejtette, hogy tevékenységének legfőbb indítéka a Csehszlovákiában élő magyarság létének, boldogságának és fejlődésének biztosítása. A párt egyik alapítója, Szüllő Géza javaslatára Esterházy Jánost 1932. december 14-én az OKSZP elnökévé választották.¹¹ Programadó beszédében elmondta: „Megkérdezésünk nélkül csatoltak bennünket egy idegen állam keretébe [...] joggal várjuk el tehát, hogy az utódállamok, amint erre magukat a békeszerződésben kötelezték, ígéreteiket száz százalékig betartsák, a minket megillető jogokat megadják.”¹²

Ellenzéki politikát folytatva mindig a törvényes keretek között, a nemzetek önrendelkezési jogára, illetve a csehszlovák alkotmányra hivatkozva követelte a magyar népcsoport önrendelkezési jogát, Szlovenszko és Ruszinszko teljes körű autonómiáját, nemzeti, vallási és kulturális téren pedig a töretlen fejlődés biztosítását.¹³ Kisebbségvédelmi és szociális elvekre épülő politikájában a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo anno* pápai szociális enciklikák útmutatásait követte, s mindenkor a keresztény és nemzeti elvek érvényesülését tartotta szem előtt. Elnökké választása utáni országos körútján megbeszéléseket folytatott a katolikus egyház magas rangú méltóságival, Jozef Čárský kassai, Ján Vojtaššák szepeesi és Pavol Peter Gojdi eperjesi görögkatolikus püspökökkel, és a továbbiakban folyamatosan egyeztetett velük egyházpolitikai kérdésekben.¹⁴

Az 1935-ös parlamenti választásokon Kassa képviselőként a prágai nemzetgyűlés tagjává vált. Rendszeres és alaposan előkészített felszólalásaiban állt ki Szlovákia „öslakosai” (magyarok, szlovákok, németek) jogegyenlőségének követelése mellett, s tényeket bemutatva bírálta a fennálló kisebbségellenes politikai gyakorlatot. Edvard Beneš elnök tárca nélküli miniszteri posztot ajánlott fel számára a kormányban, mivel megbízható politikusnak tartotta, ő azonban ezt azzal hárította el, hogy előbb a csehszlovák kormánynak kell olyan intézkedéseket hoznia a nemzetiségekkel kapcsolatban, melyekkel kiérdemli a magyar kisebbség bizalmát.¹⁵ 1936-ban a két magyar párt (az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt) egyesülésekor az Egységes Magyar Párt ügyvezető elnökévé választották.¹⁶ Aktív kisebbségvédő tevékenysége ettől kezdve még jobban kiszélesedett.

A Csehszlovákia németek lakta területeit Németországhoz csatoló 1938-as müncheni döntés után a magyarság képviselői Esterházyval

az élen nyugalomra és passzív magatartásra szólítottak fel. A magyarok területen ennek következtében nem került sor atrocitásokra és a rendkívüli állapot bevezetésére. A Csehszlovákia déli határait megállapító első bécsi döntést megelőző magyar–csehszlovák tárgyalásokon ugyan Esterházy nem vett részt, de felemelte szavát egy igazságosabb magyar–szlovák határmegvonás érdekében. A döntés után – bár a magyar parlamentben felsőházi tagság és tárca nélküli miniszteri poszt várt volna rá – Kassa képviselőjeként a város átadásakor sokak meglepetésére bejelentette, hogy Szlovákiában marad, s az ott rekedt mintegy 70 ezer magyarral vállal sorsközösséget. Kassai beszédében jogszerű és igazságos bánásmódot kért a magyar kormánytól a Magyarországra került szlovákok részére.¹⁷

A szlovákiai Magyar Párt vezetőjeként egyetlen magyarként a Szlovák Néppárt listájáról került be az 1939. szeptember 14-én önállósodott Szlovákia parlamentjébe,¹⁸ s ott következetesen szót emelt a magyar kisebbség érdekeinek és jogainak elismertetése érdekében. Keresztény politikusi tevékenysége ebben az időszakban bontakozott ki igazán. A magyar kultúra mecénásaként számos kiadvány megjelenését segítette, könyvkiadót és művészeti galériát alapított, kulturális egyesületet szervezett újjá. Megszervezte a szegény sorsúak és hátrányos helyzetűek támogatását, és elindította számukra a Magyar Házak hálózatának kiépítését. Meghirdette a Magyar Család programot, melyben faji, világnézeti és politikai hovatartozáson felülemelkedő közösséggé szervezte a szlovákiai Magyar Pártot.¹⁹ Így abban helyet és támogatást kaphattak az üldözött szlovák, német és zsidó személyek is. Megtagadta a pártlista kiadását a hatóságok részére, így azok nem tudták megakadályozni a nem magyar párttagoknak juttatott támogatásokat.²⁰

¹³ Esterházy: Sohasem mondunk le Szlovenszko autonómiájáról. Tető alá került a meghatalmazási törvény. Esterházy János első parlamenti beszéde. *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 06. 27. 1–2.

¹⁴ Esterházy János az országos keresztényszocialista párt helyzetének biztató prognózisát hozta magával országos körútjáról. A pártnak szilárd talaja van az öslakosság körében. *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. 02. 16. 3.

¹⁵ Feljegyzés Beneš csehszlovák köztársasági elnök és Esterházy, az Egyesült Magyar Párt vezetője beszélgetéséről. (Kistapolcsány, 1936. 09. 11.). In: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. II. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája*. Szerk. Ádám Magda. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 151–159.

¹⁶ Tízszáz tömeg ujjongása mellett megalakult az Egyesült Párt. Érsekújvár nagy történelmi napja. Pártelnök: Jaross Andor, ügyvezető elnök: Esterházy János. *Prágai Magyar Hírlap*, 1936. 06. 23. 1.

¹⁷ Horthy Miklós kormányzó bevonult az ünneplő és ujjongó Kassára. Gróf Esterházy átadja Kassát. *Magyar Nemzet*, 1938. 11. 02. 2.

¹⁸ Kamenec, Ivan: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság. 1939–1945*. Aura, Budapest, 1992, 39–45.

¹⁹ A magyar család eszméjéről lásd: Esterházy János: *A szlovákiai magyar család élete*. Toldy Kör, Pozsony, 1940

²⁰ Lásd: Slovenský ústredný archív – Ústredie štátnej bezpečnosti (SUA-USB), 209-929-81.

A második világháború kirobbanása után a lelkiismeret szavának való engedelmességre hívta fel a figyelmet. Ő maga és pártja is tevékenyen részt vett a lengyelországi menekültek magyarországi befogadásának szervezésében, aminek következtében a szlovák hatóságok rendőri felügyelet alá helyezték. A szlovákiai magyarságot saját családjaként szerette és védte, de amikor tehetette, hitet tett a szlovákság jogai és a magyar–szlovák sorsközösség és testvériség mellett, konkrét cselekedetekkel segítve a magyarországi szlovákok társadalmi és politikai kibontakozását is.²¹ Előadásában és írásaiban többször rámutatott a közép-európai sorsközösség és testvéri egymásrataltság megkerülhetetlen tényére.

Hivatalos nyilatkozataiban „A mi jelünk a Kereszt” jelszóval fejezte ki meggyőződését az evangéliumot tagadó náci és kommunista ideológiával szemben. Többször is elhatárolta magát és pártját a nemzeti szocialista, illetve az ennek nyomán kialakuló „nyilas” eszmétől és annak politikai irányvonalától. A szlovák parlament azon kevés képviselője közé tartozott, aki rendszeresen szót emelt az állami szervek által elkövetett jogtalanságok és igazságtalanságok ellen. A kormány által elfogadott zsidóellenes intézkedések után, 1942. május 15-én került a parlament elé a szlovákiai zsidóság Németországba való deportálását lehetővé tevő 68. számú (alkotmánymódosító) törvényjavaslat. Esterházy keresztény katolikus hitére hivatkozva a jelen lévő parlamenti képviselők közül egyedüliként nem szavazta meg az általa „istentelennek és embertelennek” nevezett törvényt,²² és ettől kezdve képviselőként is a hatalom megtűrt és megfigyelt ellenzékeként működhetett csupán. Ennek ellenére mentette a zsidó származásuk miatt üldözött egyének és családok életét, százával segítve őket a Magyar-

országa történő menekülésben és az életben maradásban.²³ Embermentő tevékenysége miatt a németek többször átkutatták nyitraújlaki kastélyát. 1943-ban a pozsonyi parlament a szlovák állam megrágalmazásának vádjával megfosztotta őt képviselői mentelmi jogától és parlamenti mandátumától, majd bíróság elé állították, és első fokon fél év börtönbüntetésre ítélték.

1944-ben Magyarország német megszállása ellen memorandumban tiltakozott, melyet eljuttatott a nyugati nagyhatalmak képviselőihez.²⁴ Mivel pártját nem volt hajlandó nyilaskeresztes párttá átszervezni, a nyilas hatalom 1944 karácsonyán Budapesten letartóztatta, és halálos fenyegetéssel arra kényszerítette, hogy mondjon le pártvezetői tisztségéről.²⁵ Miután ezt megtette, visszatérhetett Pozsonyba, ahol pártja egy emberként újra őt választotta meg vezetőjének. Az év utolsó hónapjaiban a Gestapo körözést adott ki ellene, rejtőzködni kellett, s bár Nyugatra menekülhetett volna, a szülőföldön való maradást választotta.

A vértanúság útján

A háború végén az Esterházy családi kastélyt Újlakon feldúlták, kirabolták, majd államosították.²⁶ Esterházy János felesége a két gyermekével Budapestre költözött. Nővére, Lujza a háborút követő üldözés miatt Franciaországba távozott, ahová rövidesen követte őt édesanyja, Elzbieta Tarnowska is. A háború idején Lengyelországból idemenekülő húgának, Mycielskiné Esterházy Máriának őt gyermekével együtt egy cselédház kamrájában kellett meghúznia magát. Esterházyt a Pozsonyba bevonuló szovjetek tartóztatták le, de tizenkét napi elzárás után szabadon engedték. Ezt követően kereste fel Gustáv Husák kommunista belügyi megbízottat, hogy tárgyaljon és

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) K64-1941-65-5.

²² Peéry Rezső: A két Esterházy. *Új Látóhatár*, 1966/4, [355–359.] 358.; Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) K63-1942-65.

²³ Esterházy János embermentő tevékenységéről lásd többek között: Peéry i. m. 1966, 357.; Szalatnai Rezső: A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között II. *Regio*, 1990/3, [163–190.] 177.; Esterházy L. i. m. 1991, 125., 128., 135–137.; S. Forgon Szilvia: „Kész vagyok tanúskodni”. [Interjú Veronika Dubnická Schlesingerovával]. *Új Szó*, 1993. 06. 14. 3.; Rujder Irén: Fáj a valóság kiforgatása. *Új Szó*, 1994. 07. 22. 6.; Edelsheim Gyulai Ilona: *Beccület és kötelesség I. 1918–1944*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 108.; Koncsol László: Zsidómentő lelkészek és laikusok a Felvidéken. In: Uő: *Tegnap a holnap után*. Pozsony, Madách-Posonium, 2006, 128–149.; Malfatti Esterházy Alice: *Esterházy emlékévk. 2007*. Jövendő Kiadó, Budapest, 2007, 10.

²⁴ Szalatnai i. m. 1990, 188.

²⁵ Esterházy János kihallgatási jegyzőkönyve... i. m. 23–24.

²⁶ Bédi i. m. 1993, 133.

tiltakozzon az újonnan megalakult csehszlovák kormányzat kibontakozó magyarellenos intézkedései ellen.²⁷ Husák letartóztatta, majd átadta őt a szovjet titkosszolgálat, az NKVD ügynökeinek.²⁸ Esterházyt 1945 júliusában több pozsonyi magyarral együtt a Szovjetunióba hurcolták,²⁹ s egy évet töltött kegyetlen kínzások és vattások közepette a moszkvai Ljubljanka börtönben. Koholt vádak alapján ugyanitt tíz év kényszermunkára ítélték,³⁰ majd szibériai munkatáborokba deportálták, ahol az embertelen körülmények hatására súlyos tüdőbetegséget (szibériai tbc) kapott, és életveszélyes állapotba került.³¹

Ezen időszak alatt, 1947. szeptember 16-án a Szlovák Nemzeti Bíróság távollétében – *in contumaciam* – kötélt általi halálra ítélte a Csehszlovák Köztársaság szétverésének és a fasizmus kiszolgálásának hamis vádjával. Az ítélet végrehajtására a csehszlovák kormány kikérte őt a Szovjetuniótól.³² A szovjet hatóságok 1949 áprilisában Ágcsernyőnél adták át a kritikus állapotban lévő Esterházyt a csehszlovák belügyi szerveknek. Családja és barátai közbenjárása elérte, hogy előbb felfüggesztették a kivégzés végrehajtását, majd kegyelmi kérvényére válaszként Klement Gottwald köztársasági elnök halálos ítéletét „kegyelemből” életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta.³³ Ezt követően Csehszlovákia szinte valamennyi börtönében megfordult.

Közben családja szétszóródott, csupán egyetlen húga, Mariska tarthatta vele a kapcsolatot a rendszertelenül megengedett levelezés és egy-egy látogatás által. A fűtetlen börtönökben súlyos betegsége egyre jobban elhatalmasodott rajta.³⁴ Szakszerű gyógykezelést nem kapott, amnesztiakérelmeit azzal az indokkal utasították el, hogy átnevelése még nem érte el a célját. Káderlapjára bejegyezték, hogy továbbra is „ragaszkodik régi, megrögzött elképzeléseihez”, azaz katolikus vallásához és az igazság győzelmébe vetett hitéhez.

1956-ban édesanyja halála és a magyar forradalom leverésének hírére testi ereje folyamatosan romlott. Mindez nem akadályozta meg fogvatartóit, hogy épp ekkor fosszák őt meg utolsó földi értékeitől (meleg ruha, imakönyv, szerettei képei és levelei), melyeket egy csomagba pakolva, minden kommentár nélkül küldtek el hűgának, Máriának. Utolsó kérését, hogy szállítsák a nyitrai börtönbe, mert szülőföldjén szeretne meghalni, szintén elutasították. 1957. március 8-án a morvaországi Mirov börtönében bekövetkező mártírhalálával véget értek földi szenvedései. Hamvai kiadását családja részére megtagadták. Emberhez *méltó* eltemetésére csak halálra ítélésének hetvenedik és elhunytjának hatvanadik évfordulóján kerülhetett sor.

²⁷ Jamniczký, Aristid: *Emlékiratok*. (Kézirat). TLA Dok. 1078/1990, 121–122.

²⁸ Esterházy János kihallgatási jegyzőkönyveiből. (Részletek). [Ford. Molnár Imre]. In: Molnár Imre–Tóth László: „Az örökség”. Esterházy János emlékezete. *Új Forrás*, 1990/4, [1–16.] 15.

²⁹ Myciłskíné Esterházy Mária Naplója (1949. 05. 24.). In: *Kegyelem életfogytig. Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai Myciłskíné Esterházy Mária feljegyzései alapján*. Szerk. Molnár Imre. Budapest, METEM, 2008, [42–48.] 45.

³⁰ *Jegyzék az Esterházy János letartóztatásával, elítélésével és fogvatartásával kapcsolatos szovjet okmányokról*. 4. sz. dokumentum. TLA Dok. 1078/1990.

³¹ Myciłskíné Esterházy Mária Naplója (1949. 05. 24.) i. m. 2008, 46.

³² *Feljegyzés Esterházy János és társai bünyügyi eljárásáról*. In: *Jegyzék az Esterházy János letartóztatásával... i. m.* 4. sz. dokumentum.

³³ Myciłskíné Esterházy Mária Naplója (1949. 05. 03.) i. m. 2008, [33–35.] 33–34.

³⁴ Kiss László Dr.: *Esterházy János patológiája*. (Kézirat). (Másolata a szerző tulajdonában.)